

KRZYSZTOF KOPOCIŃSKI, ZBIGNIEW KOPOCIŃSKI

Zarys organizacji i działalności 9. Szpitala Okręgowego w Brześciu nad Bugiem w latach 1920–1939

An Outline on the Organization and Activities of the 9th District Hospital in Brest on the Bug River in The Years 1920–1939

Streszczenie

Artykuł prezentuje historię 9. Szpitala Okręgowego w Brześciu nad Bugiem. Stanowiąc część sławnej twierdzy Brześć, był jednym z najważniejszych wojskowych szpitali w Polsce w okresie międzywojennym. Większość lekarzy w nim pracujących została zamordowana przez NKWD w 1940 roku w Katyniu i Charkowie. Historia 9. Szpitala Okręgowego pokazuje wielką ewolucję tej placówki — od małego szpitala polowego do wielkiego szpitala okręgowego. Artykuł powstał w oparciu o dokumenty zawarte w Centralnym Archiwum Wojskowym i innych pracach. Autor korzystał także z zasobów czasopisma „Lekarz Wojskowy”.

Słowa kluczowe: lekarz, szpital, wojsko, Brześć

Summary

The article presents the history of the 9th Regional Hospital in Brest. It was one of the most important military hospitals in Poland in the interwar period. The hospital was a part of the famous Brest Citadel. The majority of doctors from the 9th Regional Hospital were killed by NKV in 1940 in Katyn and Kharkov. The history of this hospital demonstrates a great evolution from a small field hospital to a big regional hospital. The article is based on documents from the Central Military Archives and other works. The author also used articles from the magazine “Lekarz Wojskowy” (“The Army Doctor”).

Key words: doctor, hospital, the military, Brest

Brześć nad Bugiem, była stolica województwa poleskiego, miasto o barwnej historii, często w przeszłości znajdowało się we władaniu różnych nacji. Zmienne koleje losu sprawiały, że to kresowe miasto zajmowane było przez Rosjan, Szwedów, Francuzów czy Niemców. Tu właśnie w 1409 roku król Władysław Jagiełło i książę Witold omawiali plany rozprawy zbrojnej z zakonem krzyżackim¹.

Istotnym punktem w dziejach Brześcia była budowa twierdzy rozpoczęta w 1836 a zakończona w 1842 roku². Mimo swego militarne go charakteru, twierdza nie odegrała większej roli podczas walk I wojny światowej. Od

8 września 1915 roku miasto opanowali Niemcy, przebywając w nim aż do 9 lutego 1919 roku, kiedy to po krótkotrwałych walkach odjechał ostatni niemiecki transport ewakuacyjny³.

Historia 9. Szpitala Okręgowego zaczyna się po zakończeniu działań wojennych utworzeniem 20 sierpnia 1921 roku w ramach „Nowej organizacji służby zdrowia na czas pokoju” zakładów leczniczych o tej nazwie⁴. Poprzedzona była ona jednak działalnością kilku szpitali od odzyskania niepodległości, a także w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Placówki owe stanowiły bazę kadrową

¹ J. Sroka: *Brześć nad Bugiem — dzieje miasta i twierdzy*, Biała Podlaska 1997, s. 82.

² *Ibidem*, s. 86.

³ *Ibidem*, s. 87.

⁴ Kawiński J.: *Dziesięciolecie departamentu zdrowia MS Wojsk. Lek. Wojsk.*, 1928, 12, s. 323.

do utworzenia szpitala okręgowego. Okres wojenny to ciągle zmiany organizacyjne i dyslokacyjne jednostek leczniczych, z jednej strony wymuszone działaniami frontowymi, z drugiej zaś szerzącymi się epidemiami chorób zakaźnych: czerwonki, tyfusu plamistego, duru brzuszego, grypy — tzw. hiszpanki, a nawet cholery⁵. Ten rejon Polski Wschodniej odegrał istotną rolę w tworzeniu kordonów sanitarnych chroniących resztę kraju przed zalewem epidemii⁶. Główne szpitale działające w Brześciu na początku lat 20. ubiegłego wieku to: Szpital Obozu Warownego, Szpital Epidemiczny nr 1 WP, Szpital Epidemiczny nr 2 dla jeńców, Szpital Stacji rozdzielczej jeńców⁷. Po zakończeniu działań wojennych zaczęto przekształcać organizacyjnie służbę zdrowia na warunki pokojowe.

Założono, że każdy okręg korpusu, było ich 10, ma posiadać własny szpital okręgowy. W okręgach wydzielono trzy rejony sanitarne z odpowiadającymi im szpitalami wojskowymi. Służbą zdrowia zarządzał Szef Sanitarny Okręgu, któremu podlegały zapasowe kompanie sanitarne, przemianowane w 1922 roku na baony sanitarne⁸.

9. Szpital Okręgowy mieścił się w twierdzy Brześć na tzw. Wyspie Szpitalnej, na której znajdował się dawny klasztor i kościół Bernardynów i Bernardynek. W latach zaboru rosyjskiego mieścił się tam korpus kadetów a następnie szpital forteczny, stąd nazwa wyspy⁹.

Zniszczenia wojenne nie oszczędziły Wyspy Szpitalnej, doprowadzenie więc szpitala do rozkwitu w latach 30. XX wieku wymagało ogromu wysiłku. Liczba łóżek szpitalnych była zmienna, początkowo sięgała 600–700, w czasie pokoju została zmniejszona do 400. W szpitalu istniały wszystkie podstawowe oddziały lecznicze mianowicie: wewnętrzny, chirurgiczny, zakaźny, oczny, uszny, dermatologiczny i nerwowy. Obok wymienionych znajdowała się też dobrze wyposażona i oferująca rozległą diagnostykę Pracownia RTG, której wieloletnim szefem był major Aleksander Mańkowski. Wykonywano w niej m.in. urografię, pneumografię, cholecystografię¹⁰. Szpital posiadał także wielospecjalistyczną przychodnię lekarską, oraz dobrze funkcjonującą poradnię dentystyczną. W Brześciu nie było jedynie oddziału psychiatrycznego, chorych o tym profilu transportowano do szpitala w Wilnie lub 1. Okręgowego Szpitala w Warszawie.

Pierwsze powojenne zmiany kadrowe (od 1921 roku) związane były z demobilizacją lekarzy oficerów rezerwy. W tym czasie odeszli m.in. starszy ordynator dermatologii porucznik Józef Geisler, starszy ordynator chirurgii porucznik Miron Mikiciński, kierownik laboratorium porucznik Tadeusz Wasowski¹¹. Okres najważniejszych zmian w szpitalu miał miejsce w latach 1922–1924. Wtedy komendantem placówki był pułkownik Jan Krusiewicz. Początkowo był on komendantem szpitala załogi twierdzy i szefem sanitarnym twierdzy. W tym czasie obowiązki starszych ordynatorów kilku oddziałów przejęli lekarze, którzy na długie lata związani byli służbą z tym szpitalem. Wymienić należy starszych ordynatorów: okulistyki — majora Kazimierza Gruzińskiego; chorób wewnętrznych — majora Stanisława Cepryńskiego-Ciekawego, dermatologii — majora Roberta Funka, usznego — majora Wilhelma Kokińskiego i kierownika laboratorium majora Józefa Zwierza¹². Pozostali ordynatorzy rozpoczęli służbę w Brześciu nieco później, w tej liczbie ordynator chirurgii major Henryk Ciszewicz oraz kierownik przychodni dentystycznej kapitan Henryk Grossman. Nie wszystkie etaty były obsadzone przez wojskowych. Starszym ordynatorem ginekologii był doktor Florian Nepomucki, oddziału nerwowego zaś doktor Bernard Kalwaryjski¹³.

Stabilizacja kadrowa w szpitalu sprzyjała spokojnej pracy i systematycznemu podnoszeniu kwalifikacji zawodowych przez personel.

Bardzo aktywnie działała brzeska sekcja sanitarna Towarzystwa Wiedzy Wojskowej (TWW). Systematycznie raz na miesiąc odbywały się spotkania naukowe, których tematyka wskazywała na bardzo wysoki poziom fachowy i naukowy. Szczególny nacisk kładziono na zagadnienia diagnostyczne i lecznicze. Należy dodać, że kadra szpitala często uczestniczyła w zjazdach naukowych nie tylko oficerów służby zdrowia, ale i różnych towarzystw medycznych. Lekarze brzeskiego szpitala zamieszczali liczne artykuły naukowe w „Lekarzu Wojskowym” i w innych periodykach specjalistycznych.

Poza kadrami lekarską istotną rolę w szpitalu spełniały pielęgniarki, ich w pełni oddana praca wobec osób cierpiących była często podkreślana przez chorych. Wiele z nich pełniło funkcję siostr PCK. Liczba tych osób była zmienna na przestrzeni lat funkcjonowania szpitala. Zespołem siostr kierowała przełożona przez siostry oddziałowe. Pozostały

⁵ Jeśman Cz.: *Choroby zakaźne w WP w latach 1918–1939 jako zadanie epidemiologiczne i profilaktyczno-lecznicze*, WAM, Łódź, s. 22, 37, 46.

⁶ *Ibidem*, s. 159–162.

⁷ Rudzki S.: *Zarys historii szpitalnictwa wojskowego w Polsce*, Lek. Wojsk., 1927, 9, nr 5, s. 492–506.

⁸ Kawiński J.: *op. cit.*, s. 323–324.

⁹ Sroka J.: *op. cit.*, s. 117.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Brześciu, 67.2, 1894, Dziennik rozkazów IX Szpitala Okręgowego z 1935 r.

¹¹ Archiwum Państwowe w Brześciu, 67.2, 1772, Dziennik rozkazów IX Szpitala Okręgowego z 1922 r.

¹² CAW, I.300.62.54. Obsada personalna służby zdrowia WP, 1939 r., s. 100–102.

¹³ Archiwum Państwowe w Brześciu, 67.1, 1907, Wykaz lekarzy cywilnych IX Szpitala Okręgowego.

personel pomocniczy stanowiły kucharki, szwaczki, praczki, posługaczki, pomywaczki, skrobaczki, palacze, ogrodnicy, stolarze¹⁴. Dzięki pracy tych wszystkich ludzi szpital był w pełni samodzielną i funkcjonalną jednostką.

Na etacie szpitala był również kapelan wyznania rzymskokatolickiego, co zapewniało opiekę duszpasterską zarówno pacjentom, jak i załodze. Ksiądz, oprócz posługi duchowej, prowadził ożywioną działalność oświatową: zarówno organizował pogadanki patriotyczne z okazji świąt państwowych, jak i aktywnie uczestniczył w walce z analfabetyzmem w ramach utworzonej w szpitalu żołnierskiej szkoły początkowej¹⁵. W obiektach szpitalnych znajdowała się kaplica powstała z wyremontowanego kościoła Bernardynek¹⁶. Z nazwiska wspomnieć należy przynajmniej dwóch księży kapelanów — kapitanów Józefa Mendelowskiego i Józefa Krupińskiego.

Dzięki takiej organizacji 9. Szpital Okręgowy w Brześciu był bardzo dobrym ośrodkiem leczniczo-diagnostycznym zapewniającym opiekę medyczną żołnierzom i ich rodzinom. Sposób funkcjonowania placówki zmieniał się w czasie. Służbę pełnili lekarze dyżurni, sprawujący nadzór medyczny nad oddziałami szpitalnymi i izbą przyjęć, oraz oficer dyżurny dbający o ład i porządek placówki. Starszy ordynator, zależnie od oddziału, był przełożonym jednego bądź kilku podwładnych lekarzy — część z nich pełniła funkcję ordynatorów i młodszych ordynatorów.

Ciekawą formą działalności placówki było uruchomienie w latach 1935–1938 filii, tzn. Wojskowego Szpitala Sezonowego w Domaczewie pod Leśną. Jednostka ta etatowo przewidziana była początkowo na 50 łóżek, następnie zwiększono ich liczbę do 100. Filia zlokalizowana była w budynkach miejscowej szkoły, a funkcję komendanta pełnił lekarz wyznaczony przez Szefa Sanitarnego okręgu. Szpital działał w miesiącach letnich między lipcem a wrześniem. Pacjentami były głównie dzieci od 5–15 roku życia po przebytych chorobach w ramach rekonwalescencji. Komendantami tej placówki byli: major Henryk Ciszewicz, major Marian Kordzik, kapitan Bolesław Tomaszewski¹⁷.

Rola szpitala nie ograniczała się tylko do funkcji leczniczej IX Okręgu. Stanowił on jednostkę macierzystą dla wszystkich lekarzy okręgu. Na bazie tego zakładu lekarze jednostek odbywali staże specjalizacyjne pod kierownictwem starszych ordynatorów. Szpital zajmował się także kształceniem niższych kadr medycznych. Organizowano

tu kursy na dezynfektorów i dezynsektorów, kursy podoficerów sanitarnych, kursy laborantów bazując na pracowni bakteriologicznej¹⁸. Istotną rolą szpitala było szkolenie i mobilizacja rezerw służby zdrowia, co realizowane było przez istniejące od 1931 roku, a powstałe z baonów sanitarnych, tzw. kadry zapasowe. Komendant kadr zapasowych był jednocześnie zastępcą komendanta szpitala. Na uwagę zasługuje tu działalność dwóch pułkowników Wiaczesława Michałowskiego i Faustyna Dereckiego. Dzięki nim zarówno mobilizacja w kwietniu i maju 1939 roku, jak i przygotowanie wojskowe personelu rezerw służby zdrowia przed wybuchem wojny były znakomite.

Cały ciężar funkcjonowania zakładu w okresie kilku miesięcy poprzedzających wybuch wojny i w czasie wojny spadł na oficerów mobilizacyjnych. Niestety wielu zostało zgładzonych w obozach w Katyniu, Starobielsku i Ostaszkowie.

W ciągu 18 lat funkcjonowania 9. Szpitala Okręgowego komendantami placówki byli kolejno: pułkownik Jan Krusiewicz — główny organizator szpitala, pułkownik Bronisław Paklikowski, pułkownik Mieczysław Sosnowski, podpułkownik Leonard Szmurło, podpułkownik Wiktor Maresz, podpułkownik Kazimierz Baranowski, pułkownik Nikodem Butrymowicz. Ostatnim przedwojennym komendantem szpitala był podpułkownik Zenon Szczefanowicz, który 31 sierpnia 1939 roku zdał obowiązki komendanta pułkownikowi Stefanowi Cepryńskiemu-Ciekawemu¹⁹. Każdy z nich przyczynił się niewątpliwie własną pracą do zapewnienia jak najlepszego poziomu leczniczo-fachowego wszystkim oddziałom i pracownikom szpitalnym.

Podsumowując, można stwierdzić, iż 9. Szpital Okręgowy był jednostką medyczną bardzo dobrze zorganizowaną, w pełni samodzielną. Posiadał znakomitą kadrę medyczną, aktywnie podnoszącą swoje kwalifikacje. Szpital zapewniał pełną opiekę medyczną zarówno żołnierzom, jak i ich rodzinom, bez przymusu wyjeżdżania do większych ośrodków akademickich.

Przyglądając się organizacji wojskowej służby zdrowia okresu dwudziestolecia międzywojennego, zauważamy dobre wzorce, z których niestety przy obecnych reformach nie czerpie się pożytecznych przykładów. Wypada mieć nadzieję, iż przy realizacji następnych reform skorzysta się z tych wzorców.

Adres do korespondencji
ul. Słowicza 18
68-200 Żary
zkopocinski@wp.pl

¹⁴ CAW, Dziennik rozkazów DOK III, Rozkaz z 20.05.1920 r.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Brześciu, 67.2, 1894, Dziennik rozkazów IX Szpitala Okręgowego z 1935 r.

¹⁶ Sroka J.: *op. cit.*, s. 118.

¹⁷ Archiwum Państwowe w Brześciu, 67.2, 1894, Dziennik rozkazów IX szpitala Okręgowego z 1935 r.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Felchner A.: *Służba zdrowia WP od jesieni 1918 do mobilizacji 1939*, rozprawa habilitacyjna, s. 424–425.